

A világirodalom alakjai.

Az irodalom elméleti kérdéseinek szabályozása, az irodalmi alkotások életében, hatásában, különösen pedig keletkezésükben megnyilatkozó tüne-
mények törvénybe foglalása nagyon nehéz feladat. A munka, a vizsgálódás,
a kísérlet, kivált az angol és német irodalom terén, teljes buzgósággal
folyik. De mi sem maradtunk hátra, legalább nem messzire. *Gyulai Pál*,
Beöthy Zsolt és *Bodnár Zsigmond* hol önállóan, hol kapcsolatban más iro-
dalmi kérdéssel, az irodalomtörténetnek mint filológiai disciplínának nem egy
törvényére vagy törvényszerűségére évekkal ezelőtt rámutattak. *Riedl Frigyes*
és *Décsi Lajos* — hogy másokat ne említsünk — szintén adtak oly fejte-
getést, melyeket nélkülözni nem lehet. De hogy az irodalom elméletének
fejlődése csigamódon halad, még se tagadható. E jelenség két körülmény-
ben nyeri magyarázatát. Egyik az, hogy az irodalomtörténet aránylag fiatal
tudomány. Bacon óta mindössze alig néhány század telt el. De még ennél
is fontosabb egy másik körülmény. Hiszen a fiatalság s éppen több szá-
zadra terjedő idő mellett számos tudomány a fejlettségnek jelentékeny
fokára emelkedett föl s haladása nemcsak gyakorlatilag, de az elmélet szem-
pontjából is rohamosnak mondható. Az ilyen gyorsan megizmosult tuda-
mány azonban rendszerint nem a szellemi tudományokból való. A szellemi
tudományok rendszerének kialakulása ugyanis általában véve lassú folyamat
után jön létre, mert maga a szellem is, melyből e tudományok fakadnak,
egy csak nyilvánulásaiban ismert valóság. De ezek a nyilvánulások éppen
nem egyszerű jelenségek. Sőt bonyolultabbak a legfelmottebb természettudo-
mányi kísérletnél. S bátran állítható, hogy az emberi szellemnek irodalmi
tevékenysége e labirintus bensejében, közepében van. Az átöröklés és kör-
nyezet-elmélet segítségével sok jeienséget meg tudunk érteni, de némelykor
éppen csattanó ellentétre bukkanunk. Pedig úgy az átöröklés, mint a kör-
nyezet tana csak indirekt módszer az irodalomban, mert mindkettő a ter-
mészettudományok törvénye s csak azután a szellemi tények magyarázója.

S a nehézségek, a törvény megállapíthatásának akadályai nőttön növe-
kednek, ha a kutató az emberi szellem azon alkotásait igyekszik értelmezni,
a melyeknek az összesége teszi a világirodalmat. Ez a tudomány a diffe-
rencziálás rendjén az irodalomtól vált külön. S ha az első hajtás, az iro-
dalom is nagyon fiatal, még inkább zsenge ez a másodlagos ágazat, mely

szintén egy világszellemnek, *Göthenek* köszöni az élő tudományok közé való el-kiszólltást. Igaz, hogy ma már némileg más a tartalma annak, mit mi világirodalomnak tartunk, mint a mit Göthe gondolt.

Az irodalom vagy világirodalom fogalmi meghatározását egyelőre figyelmen kívül hagyva, bizonyos, hogy ha e két diszciplína meglehetősen újdonsült jellemű is, de az irodalom akár egy nemzet korlátai között, akár azon túl terjeszkedve, az emberiség szellemi életével egykorú valóság. Az első történet, mit az ősember társának eladott, az első mese, mely egyik nemzettől a másikhoz átvándorolt, formai szempontból már a nemzeti irodalom alkotása, illetőleg világirodalmi termék-számba megy. Természetes, hogy ez a történet durványos és döcögős lehetett s az is valószínű, hogy az az első vándormese mai ízlésünk szerint kúszá töredék lehetett. Hiszen az irodalmi alkotások valóban ősi nemességre hivatkozhatnak, ha értékük általánosan el van ismerve. Egy-egy klasszikus alkotás gyökere számos szerényebb alkotás roncsain át visszanyúlik a messzi múltba. Ha valahol eszünkbe jut az a mondás, hogy tengersok középszerűség romja szükséges, hogy egyetlenegy lángész támadjon, az irodalmi élet szemlélete bizonynyal eszünkbe juttatja s szinte kényszerűleg el kell ismernünk, hogy igaz a mondás. Költészetünk legfejlettebb ágára, a lírára gondolva, annak legkiválóbb alakjára, Petőfire, nemde kényszerülünk elismerni, hogy bizonyos előzmények nélkül Petőfit lehetetlenség még elképzelni is? Elég, hogy az a jelenség, hogy egyik nemzet a másik szellemi alkotásaiban, irodalmi termékeiben gyönyörűségét leli, mintha csak a sajátja volna, ősrégi folyamat. Egy-egy mesének évezredes vándorlása világosan és szembeszökően láttatja.

Amde ha ma világirodalomról beszélünk, a súlypont nem arra esik, a lényegét nem abban találjuk, hogy az egyes nemzeti irodalmak egymásra hatnak, mint a hogy Göthe is értette a világirodalmat. Mai eszünk egészen természetesnek tartja, hogy némely alkotás, némely író a legkülönbözőbb nyelvű irodalmakra hatást gyakorol. De nem számítjuk még se feltétlenül a világirodalmi alkotások vagy alakok közé az illető művet, sem az illető írot. Conan Doyle hatása tán az öt világrészre kiterjed s mégis aligha talál polgárjogot a világirodalom írói között. Ma a hatás attributumait hangsúlyozzuk s nem magát a hatást. Egy Menander vagy Kotzebue a mi értelmezésünk szerint éppen nem tartoznak a világirodalom írói közé. Pedig amannak hatásán a római vígjáték nevelődött, emezt pedig fél Európa követendő s követett mintájának vallotta. Napjaink értelmezése szerint a különböző irodalmak között végbemenő hatások sem feltétlenül egyszersmind világirodalmi jelenségek s ha valamely író nemzete irodalmán kívül is gyökeret ver, még nem szükségképpen világirodalmi alak. *Csak bizonyos abszolút értékű írók alkotják a világ irodalmát s csak ezeknek a hatása foglal helyet a világirodalomban.*

Világirodalmi alkotásnak tartjuk a bibliát, az ezeregyék meséit; Home-

rost, Shakespearet, Dantet és Petőfit pedig a világirodalom íróinak. De azok az irodalmi alkotások, azok az írók, kik a fejlődés rendjén a bibliát, Homerost, Shakespearet, Petőfit kialakulni lehetőségessé tették, már világirodalmi felfogásunkon kívül esnek s az összehasonlító irodalomtörténet vagy a nemzeti irodalomtörténet körében foglalnak helyet. Ez a mai felfogásunk nagyban különbözik a Götheétől, ki a különböző fejlettségű nemzeti irodalmak egymásra gyakorolt hatását nevezte el világirodalomnak. S így bár tudományos szempontból a Göthe felfogása a helyesebb, mert a világirodalom csakugyan a nemzeti irodalmak érintkezésének, egymásrahatásának, kapcsolatosságának életfolyamata, a köztudat fogalma e tekintetben nem lepi a valóságot, a tudomány értelmezésétől eltérő.

A közfelfogás azonban a tudomány terén is kezd tért hódítani. Akadt az elméletírók között is olyan, a ki azt vitatja, hogy a világirodalomhoz csak egyetemes, abszolút értékű művek, illetőleg ilyen művek szerzői tartoznak.¹ A két felfogás között tényleg mutatkozó különbségről s arról, hogy melyik a helyesebb, ezúttal bővebben szólni nem szándékozunk. Mert akármelyikhez csatlakozunk, annyi bizonyos, hogy ha nem is kizárólag, de első sorban mégis olyan művek és írók számíthatók a világirodalom keretébe, a kiknek hatása, értéke, jelentősége egyetemes s a kik időtől és nyelvtől függetlenül, az egyetemes emberiség szellemi kincstárában mindig helyet foglaltak s mai ízlésünk és esztétikánk szerint a jövőben is helyet foglalnak. Sőt Nisard és mások a nemzeti irodalom alkotásaira nézve is ezt a mértéket alkalmazzák.

Az a kérdés már most, hogy ezeknek az egyetemes jelentőségű alkotásoknak micsoda tulajdonságaik vannak? Micsoda meghatározó jegyek emelhetnek valamely költőt világirodalmi színvonalra? Mi magyarázza meg azt, hogy a világirodalom alkotásainak és költőinek hatása szinte független a korlátoktól s nemcsak állandó jellegű, de emberileg szólva in aeternum el nem évül?

Hogy ha minden olyan tényezőt fel akarnánk sorolni, a melyek a világirodalom kiváló íróinak a hatását elősegítik, akkor a műalkotás szabályainak egész tárházát le kellene írunk. S a felelet még se volna kielégítő. Mert a szabályok pontos betartása még csak forma. Ezt tartalommal kitölteni az író egyéniségének a feladata. S még azokban a műalkotásokban is, melyek a tan megállapításának forrásaiul, mintájául használtatnak, van valami szabályokba nem szorítható s ez a költő egyéni lelkiülete, világnézete. Azért hát ezen az úton elindulni nem lenne célhoz vezető.

Eredményesebbnek mutatkozik s többet mondóknak, ha minden tan mellőzésével a legszembetűnőbb s legkiemelkedőbb tulajdonságokat *leolvas-*

¹ Lásd Alexander Bernát értekezését a *Budapesti Szemle* CXXXI. k. 6—7. l.

suk a világirodalom klasszikus íróinak alkotásáról. E végett idézzük emlékeztünkbe a legismertebb művek tárgyát.

Homeros két hatalmas eposza, az *Ilias* és *Odyssea* a görög ember ideáljainak, Achilleusnak és Odysseusnak a történetét mondja el. Achilleusban a testi erő és az önérzet, a barátság és a faj érdekében való dicső tett az nralkodó elemek. Ifjú és halhatatlan. Az ifjúság viharos szenvedélyei, viharos cselekedetek, miket csak egyedül ő képes véghezvinni, töltik el életét. A leleményes Odysseus pedig örökre irigyelt példaképe annak, hogy mint lehet a *többet észszel, mint erővel* közmondáshoz alkalmazkodva tengersok veszély között is diadalmasan helyt állani s a földrevertetés helyett talpra esni. Az ithakai királynak nagy volt ugyan a testi ereje is, de mégis a furfangossággal határos észjárás védte és tartotta meg. Az önfentartás kényszerű ösztöne teremti meg agyában azokat a terveket, melyek őt aztán csakugyan kedves otthonába vezetik s a melyeket mi mindig újabb és újabb gyönyörűséggel olvasuuk. Achilleus érzelmvilága: az önérzet, a barátság s Odysseus értelmi ereje, az önfentartásért vívott diadalmas küzdele a mi érzelmi és értelmi világunkkal is rokon. Az önfentartás, az önérzet, a barátság az emberi léleknek ősi megnyilatkozásai; a terület és idő s a műveltségi viszonyok módosíthatják s változtathatják ezeket, de a legműveltebb és a legprimitívebb ember életfolyásában egyaránt lényeges szabályozó erővel bírnak.

Az pedig, a mit Dante foglalt bele hármass eposzába, a vallásos hit és rajongás, a lelki sovárgás a másvilág megismerése után s hogy mint népesíti be a keresztyén ember a poklot, a purgatoriumot és a paradicsomot, egy szóval a síron túl levő világ, a szemmel nem látható s csak a hívő által sejtett halhatatlanság eszméje: szintén egyidős magával az emberrel. A földi élet véglelei sokszor igazságtalanul büntetik e földön az igaz embert s boldogulni engedik a gonoszt. Hanem a síron túl a teljes igazságosság s a kegyelem országa következik. Az elkárhozottak szenvedései, a kegyelmet nyertek tisztulása s az üdvözültek boldogsága a *Divina Commedia* tárgya. A hitnek sejtése s keresztyén vallásos lélek szomjúsága Dantéban hatalmas látományt idézett elő, a mely ezt a titkos vágyat kielégíti. A keresztyén vallás szerint a hit az oly dolgoknak, melyek nem láttatnak, mutatója. Ezek a nem látható hitbeli elemek öltének testet Dantenál! Természetes, hogy a részletekben világos nyomai találhatók a középkori keresztyénségnek. De az egész mű, maga a főkérdés, a tulvilág rajza és felépítése csak úgy foglalkoztatja ma is a lelkeket, mint akkor, mint a jövőben is mindig.

Ide vág tartalmánál fogva a biblia is, mely az embernek a világhoz, istenhez való viszonyairól ad példázatokban és történetekben felvilágosító tanítást. S ha a részletekben van is vázaltszerűség, de különösen a Jézus tanításában az egység, a harmónikus világkép, melyben az ember boldog-

ságra van elhíva, oly tisztán kiérzik, hogy ime ma, kétezer esztendő leforgása után is, mind több és több egyén keres és talál benne megnyugvást s lelki kielégítést.

Shakespeare fenséges tragédiáinak hősei is alapjában véve nagyon is egyszerű érzelmek és eszmények uralma alatt állanak. A nagyravágyás, a féltékenység, a bosszú, a hazaszeretet érzése hatalmasodik el rajtunk anynyira, hogy jobbára ilyen nagyranőtt érzések rabjai. Shakespearenél a tragikum rendszerint egyetlen érzésen alapuló s bár a lélek mélységeit láthatjuk műveiben és alakjaiban, a cselekvény, a bonyodalom, az egész drámai épület egyszerű érzésen épül föl. Az összetettség csupán Hamletben nyilatkozik. A többi tragédiában azonban a hős, bár a környezet lelkiállapota nagyon is összetett, véges-végig egyetlen érzés alapján cselekszik. S ezek az érzelmek s a belőlük táplálkozó jellemek nem csupán egyszerűek, hanem olyanok, a melyek történeti és földrajzi különbség nélkül bármely műveltségi viszonyok között élő egyénnek a lekvilágában mindennaposak és szabályozói a cselekvésnek.

Göthe *Faustja* s Madách *Ember tragédiája*, ha nem is ilyen egyszerű alapon nyugszik, de voltaképpen mégis egy ősrégi s az emberrel egyidős kérdésre ad feleletet. Bölcséleti szemlélődésre nem minden ember képes. De a bölcselkedni kezdő ember elméje mindjárt kezdetben törí magát, hogy megértsen két dolgot: hogyan keletkezett ez a világ, a mindenség s mi a sorsa ebben a mindenségben az embernek? Mi a célja az egymásra szakadatlanul következő nemzedékek állandó harczának? Hova vezet a kultúra, boldogsághoz vagy teljes megsemmisüléshez? Mi értelme van a létért vívott nehéz küzdelemnek? A kérdés, az aggodalmaskodó töprengés egyszerű és természetes. A rá adott felelet lehet nagyon is semmitmondó, de az bizonyos, hogy a gondolkodó emberi elme szüntelen foglalkozik velük. S minél emelkedettebb a feleletek álláspontja, minél egyetemesebb a szempont, melyről a magyarázatra kísérlet történik, annál több emberben elégíti ki a tudásvágyat, annál állandóbb az értéke. *Faust* története s még inkább az *Ember tragédiája* éppen ezért váltak világirodalmi értékűvé s a művelt emberiség szellemi kincsévé.

A példák szám szerint való felsorolását folytatni lehetne a művelt világ legismertebb íróinak felelgetésével. S nem csupán a lírai nembn kiváló költők műveinek helyes értelmezése és megértése, de a legkülönbözőbb tárgyú és műfajú alkotások elemzése is csak arra a végső eredményre vezetne, a mire az előbbi néhány példa kényszerűleg utasít.

S ez a végső eredmény nézetünk szerint az, hogy csak oly íróknak van világirodalmi hatásuk, csak oly művek léphetnek át a nemzet korlátain, a kik és melyek az emberi szellemnek legáltalánosabb s ennél fogva legősibb tevékenységét foglalkoztatják. Foglalkoztatják pedig az által, hogy gyönyörködtetik s kielégítik olyan viszonyok feltűntetésével, olyan cselekvények

bonyolításával és olyan jellemek megrajzolásával, a melyekben az etikailag értékes diadalt arat a gonoszon, s így az ember, az egyén, kinek léte állandó küzdelem az etikai értékfogalmakért, sub specie aeternitatis jelenik meg előttünk.

Mit kell értenünk a szellem ősi tevékenységei alatt? Oly érzéseket és gondolatokat, melyek nélkül az ember el se képzelhető. Az életnek, a létnek érzetét, mely önfentartásra kényszerít. A fajfentartás ösztönéből fakadó érzéseket, mint szeretet, szerelem, hazafiság s ezek ellentéte a gyűlölet s az ellenség. A mindenségre eszméléssel, az isten fogalmával kapcsolatos hitet, vallásosságot, az élet céljának ilyen vagy amolyan magyarázatát, az abszolút megsemmisülés tagadását vagyis a halhatatlanság gondolatát. Valóban a vallás- és művelődéstörténet igazolása szerint ezek az érzések és gondolatok egyszerre jelentek meg a földön magával az emberrel, a *homo sapiensszel*.

Az etikailag értékes kifejezést is szükséges egy kissé értelmeznünk és kibővítenünk. Nevezetesen értékes etikailag, jó mindaz, a mi ezeket az egyszerű ősi szellemi tevékenységeket elősegíti, kielégíti. S hogy kielégíti-e vagy elősegíti, azt egyesegyedül a tevékenység céljához való közvetlen hozzámérés dönti el. Más relációnak helye nincs; a szempont, melyből a dolgok értéke megállapíttatik, csak egyetlenegy lehet. Dobozi megöli hitvesét. Ám tette dicsérendő, mert a meggyalázástól óvta meg. Achilleus Hektor tetemét szekérhez kötve, Trója körül meghurczoltatja. Kegyetlen eljárását csak a Patrokloshoz való barátsága szemüvegén szabad néznünk s azon keresztül cselekvése erény. Ezt a szempontot tehát nem mi állapítjuk meg. A helyzet vagy ok, mely a cselekvést létrehozza, a mértékadó s nem valamely későbbi erkölcsstani álláspont. Ebből érthető az a körülmény is, hogy a világirodalom alkotásaiban az etikai viszonyok, az erkölcsi világrend a lehető legegyszerűbb. A hősnek minden cselekedete, mely a faj fentartását van hivatva előmozdítani, igazolt és jó. Odysseus leleményei, mert az önfentartást biztosítják, hasonlóképpen mind erényszámba mennek. Mihelyt elfelejtjük, hogy Zrinyi nemzetének kijelölt mártirja, hogy Odysseust csak az önfentartás eszméje tartja fogva s vezeti, hajtja, már nagyon sok fogyatkozást találnánk bennük nemcsak a mi erkölcsi érzésünk szerint, hanem az akkori erkölcsi viszonyokhoz mérten is. De a cselekvés által adott állásponton, az ember eme ősi érzéseihez való viszonyban mindenkor jónak, etikailag értékesnek minősül mindaz, a mi azokat támogatja és elősegíti.

Természetesen durva tévedés volna ezekből azt következtetni, hogy minden olyan alkotás, mely az emberi szellem ez általános és ősi tevékenységeit foglalkoztatja, szükségképpen világirodalmi magaslaton áll. A dolog megfordítva igaz. A világirodalom alkotásainak, a melyek már ilyennek bizonyultak, meg van ez a közös tulajdonsága. De ezeken kívül még számtalan olyan munka van, melynek szoros kapcsolata a legáltalánosabb szel-

lemi tevékenységünkkel nyilvánvaló s értéke és hatása még sem lép túl egy emberöltőn vagy egyetlen nyelv határain.

Hogy valamely műalkotás hatása világirodalmivá tágulhasson ki, annak az említetten kívül még nagyon sok feltétele van. S ezek a feltételek külön-külön nem, csak együttesen megjelenve teszik lehetővé a kitágulást. Sőt sokszor azt tapasztaljuk, hogy a mi előnyére van az egyiknek, a másiknál ugyanaz a tulajdonság a hatás körét és tartalmát is éppen csökkenti. Itt még csak egy oly sajátságra mutatunk rá, a melyik minden világirodalmi hatású műben feltalálható.

Ez a második tulajdonság: az őszinteség a tartalomban és előadásban.

A tartalmi őszinteséget közvetlenségnek is mondhatnók s két irányból kiindulva kell feltalálnunk. Tárgyi szempontból azt követeljük, hogy a személyek minden cselekedetük vegrehajtásánál, a szereplők helyzetükhöz való alkalmazkodásukban egész jellemükben az eszményért, a célért való benső meggyőződés s az ebből fakadó odaadás és lelkesedés parancsszavára hallgassanak. A világirodalmi alkotások személyei e benső szózatnak valóban egészen átengedik magukat. Azért élnek és halnak s így hivatásuknak valószínű hőssei. Cselekedeteik pedig az őszinteség varázslatával hatnak. Aischylos és Sophokles darabjainak hatása azért nem veszít semmit, mert nincs bennük egyetlen cselekedet sem, a melyik nem a személyek lelkivilágának volna benső, kényszerű következménye. A Verne regényeinek világirodalmi hatása szintén abban gyökerezik, hogy hősei mindent komolyan vesznek.

Szubjektív szempontból is őszinték a világirodalmi alkotások. Azaz a mű írója akár kifejezetten, akár hallgatólagosan hősével egy állásponton van. Pillanatig sem szabad éreznünk, hogy az írónak más a lelki világa, mint a művében megrajzolt hősnek. Az írónak és hősének ez a lelki azonossága lírai műveknél természetes és könnyen megvalósítható. De epikumokban és drámákban is megvan. Sophokles vagy Shakespeare saját énjüket a legkisebb mértékben sem juttatják kifejezésre, csak hőseikben, kiknek lelkivilágába annyira elmerültek, hogy a maguk egyénisége teljesen egygyé lett a rajzolt alak egyéniségével. Homeros is azonosítja magát különösen Achilleusszal. Az *Isteni színjáték* hőse meg éppen maga a költő, Dante.

Hogy mennyire lényeges sajátsága a világirodalmi értékű műveknek az őszinteség, mutatja a *Voltaire* és *Schiller* műveinek a sorsa. *Voltaire* egykor a világ irodalmának a királya volt s ma már a szakemberen kívül — honfitársairól nem szólva — alig érdeklődik valaki műveinek mesterként felfogással megfestett rajza iránt. *Schiller* hatása is apadóban van. A közvetlenség hiánya miatt műveinek pompázó világa rövid ideig meghat ugyan, de csakhamar fáradtságot érzünk. Hasonló ok miatt halványul a *Heine* különben művészileg kialakult költészetének is a fénye.

E két tulajdonságnak természetzerű következménye egy harmadik, melylyel a világirodalom alkotásai dicsekedhetnek s ez a művészi előadás,

a nyelvezet szépsége. A görög nyelv eszményét találjuk meg Homerosnál és Sophoklesnél; Shakespeare az angol, Göthe a német nyelv eszményének a kifejezője. A magyar nyelv kifejező erejét, hajlékonyságát, zeneiségét első sorban Petőfi, Arany és Jókai műveiben találjuk fel leginkább, kiket csakugyan világirodalmi polcz illet meg. Az egyes nemzetek irodalomtörténete alapján ismételtük azt a megállapított tény, hogy minél szélesebb körű valamely műnek a hatása, annál inkább megfelel annak, a mit nyelvi ideálnak mondunk. Ez különben nem kizárólag költői művekre illik, hanem általában minden írásműre.

Összefoglalva most már a mondottakat, a világirodalmi színvonalon álló műveknek közös sajátága, hogy az ember szellemének legősibb s legáltalánosabb tevékenységeit foglalkoztatják úgy, hogy az, a mi etikailag értékes, e tevékenységeket sub specie aeternitatis tünteti fel. Tárgyi és alanyi szempontból őszinték és közvetlenek. Előadásuk az illető nyelv ideálját közelíti meg.

Végezetül rámutatok arra, hogy más értelemben ugyan, de még sem egészen vonatkozás nélkül *Heinrich Gusztáv* is szól azokról az irodalmi alkotásokról, melyek az emberi szellem ősi tevékenységeivel állnak kapcsolatban. Az ilyen alkotásokat *Heinrich irodalmi őselemeknek* nevezi.¹ A világirodalmi alkotások vizsgálata azonban arról győz meg, hogy ezeknek az *irodalmi őselemeknek* az idő csak változatosabb s művészibb alakot adott, de a lényegben nem sokat változtatott rajtuk. Mert a legolvasottabb s tehát leghatásosabb irodalmi alkotások később is, ma is magukon hordozzák az irodalmi őselem tartalmi jellegét.

Dr. Kristóf György.

¹ Az „Egyetemes Irodalomtörténet“ egyik cikkében.